

Г.П. Щука

ВИСВІТЛЕННЯ ЧАСОПИСОМ „РАДЯНСЬКА ШКОЛА” ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ В СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ /1954 – 1964 рр./

На всіх етапах розвитку суспільства зміст освіти змінювався й залежав від рівня сформованості соціально-економічних відносин; розвитку виробництва, науки, техніки і культури, освіти і педагогічної теорії, а головне, - від завдань, які ставило суспільство перед школою.

У 50-ті роки ХХ століття у зв'язку з високими темпами розвитку народного господарства, його електрифікацією, механізацією та автоматизацією виробництва, значно зросла потреба у кваліфікованих кадрах. Перед школою було поставлене завдання готувати випускників до трудового життя. Радянська школа завжди розвивалась як загальна, трудова, політехнічна, але саме в ці роки в школах найбільш інтенсивно йшли пошуки поєднання навчання з продуктивною працею, професійною підготовкою учнів та використання їхньої праці в галузях матеріального виробництва. За таких умов сільська школа повинна була стати основним джерелом постачання висококваліфікованих кадрів для сільського господарства.

Практику реформування змісту освіти розпочали високими темпами і значно раніше, ніж відбулося теоретичне осмислення і наукове обґрунтування процесу професійної політехнізації загальноосвітньої школи. Це призвело до значних помилок у запровадженні виробничого навчання, і, як наслідок, процес професійної підготовки, розпочатий повсякмісць у 1958 році прийняттям Закону „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, був перерваний із завершенням „епохи М.Хрущова”. Цей досвід намагалися використати при реформуванні радянської школи у 1984 році, але невдало.

Актуальність дослідження зумовлена сьогоденним станом сільської школи, яка знову стоїть перед необхідністю освіти й виховання дбайливого господаря, підготовки своїх випускників до роботи на землі, орієнтації їх на сільськогосподарську працю і не має розроблених та апробованих варіативних моделей трудової підготовки, необхідної матеріально-технічної бази, навчально-методичного забезпечення й підготовлених викладачів. Тому звернення до досвіду минулого дає можливість уникнути значної кількості помилок.

Наукові дослідження з проблем політехнічної освіти, що були проведені в 60-80-ті роки, мали на увазі окремі аспекти поєднання навчання з виробничою працею, змісту і методів трудового та політехнічного навчання, ефективності функціонування політехнічної школи в цілому (П.Р. Атутова, С.І. Гореславського, В.М. Казакевич, М.Н. Скаткіна, С.М. Шабалова та ін.). Водночас зауважимо, що проблеми політехнізації загальноосвітньої школи вивчалися переважно лише в контексті дослідження особливостей організації навчально-виховного процесу, до уваги не бралися специфічні умови функціонування сільської школи. Разом з тим, великий внесок у розвиток теорії та практики трудового виховання сільських дітей зробив видатний вітчизняний учений В.О. Сухомлинський. Значна кількість праць даної проблематики – це узагальнення власного досвіду директорами шкіл, керівниками виробничого навчання (О.В. Гіталов, Н.О. Калініченко, І.Г. Ткаченко, Д.О. Тхоржевський та інші). В останні роки питання трудової підготовки учнів радянських загальноосвітніх шкіл в II половині ХХ ст. розроблялись Ю.П. Аверічевим, А.В.

Вихрущем, С.П. Дем'янчуком. Таким чином, виробниче навчання сільських старшокласників здебільшого вивчалось в контексті політехнізації школи або трудового виховання, і процес висвітлення пресою його генезису не знайшов повного і обґрунтованого аналізу.

Важливим і недостатньо вивченим джерелом для ознайомлення з процесом запровадження виробничого навчання в школах України залишаються тогочасні педагогічні періодичні видання, серед яких і часопис „Радянська школа”. Журнал був одним із основних джерел поширення науково-педагогічних знань, сприяв обміну досвідом, ініціював обговорення актуальних питань. Він покликаний був стати засобом удосконалення шкільного навчально-виховного процесу. Вивчення тематики та змісту опублікованих у часописі за ці роки матеріалів дає змогу зазначити, що питання організації виробничого навчання весь досліджуваний період вважалось першочерговим і залишалось в центрі уваги всієї педагогічної громадськості. Кількість публікацій про рівень професійної підготовки учнів з сільськогосподарського профілю в масових сільських школах зросла у зв'язку з рішеннями грудневого (1960р.) та березневого (1962р.) Пленумів ЦК КПРС про дальший розвиток сільського господарства. Загалом за цей час було опубліковано 147 статей з питань організації виробничого навчання в школах республіки.

Незважаючи на певний теоретичний і практичний досвід політехнічного навчання в радянській школі, деякий час науковці не могли досягти згоди у розмежуванні понять трудового, виробничого, політехнічного навчання та суспільно корисної праці. Про це свідчить невизначеність рубрик у часописі: у 1956 році матеріалі такого змісту були вміщені під рубрикою „Здійснення політехнічного навчання”, у 1958 р. тема розділена на три рубрики: „Виробниче навчання”, „Трудове виховання, суспільно корисна праця учнів” і „Шкільні майстерні”, з 1960 року знову об'єднані у „Виробниче навчання учнів”, з 1964 – „Трудове і виробниче навчання”, з 1965 р. – „Трудове навчання”.

Є певні особливості спрямованості статей залежно від часу їх публікації. Так, більшість публікацій 1954-1957 рр. була присвячена посиленню зв'язку з життям у викладанні окремих предметів і закликала вчителів виховувати в дітей інтерес до різних спеціальностей. У 1958-1959 рр. на сторінках часопису знайомили з досвідом організації професійного навчання в міських школах та дослідженнями НДІ психології з питань організації виробничого навчання. У 1960-1964-х р.р. тематика публікацій стає різноманітнішою. У цей період зростає кількість інформаційних статей, які висвітлювали наради директорів сільських шкіл (Львів, квітень 1961 р.), працівників сільського господарства (Київ, грудень 1961 р.), зліт озера тощо; з'явилися теоретичні публікації з питань підготовки механізаторів широкого профілю, рекомендації по структурі і методиці практичних занять з технології механізованих робіт у літній період, по використанню порівняльно-політехнічного методу у викладанні виробничого навчання; вивчаються фактори, які впливають на ефективність практичного навчання, педагогічні основи дослідницької роботи. 32 (30%) публікації цього періоду стосуються досвіду запровадження виробничого навчання в сільських школах, при чому

71,9% матеріалу (23 статті) - діяльності учнівської виробничої бригади.

Виробниче навчання, як свідчить часопис, уводиться в 6 школах України з 1954/1955 н. р.. В розкладі з'явилися нові предмети: ручна праця для учнів I – IV класів та практичні заняття у шкільних майстернях та навчально-дослідних ділянках для учнів V – VIII класів. Для старшокласників у навчальні плани вводилися практикуми з машинознавства, електротехніки та сільського господарства (4 год. – практика, 6 год. – теорія щотижня) [5, 12].

Певні висновки про рівень наукового обґрунтування розпочатої реформи школи можна зробити з кількісного аналізу статей, присвячених питанням здійснення виробничого навчання в загальноосвітній школі по рокам: 1954р. – жодної, 1955 – 1, 1956 – 5, 1957 - 17, 1958 - 19, 1959 - 23, 1960 - 29, 1961 – 13, 1962 – 16, 1963 – 30, 1964 – 17 статей. Наведені дані свідчать, що на початку експерименту часопис практично не мав наробок педагогічної науки, тому найбільш плідний етап у здійсненні практичного та наукового опрацювання проблем виробничого навчання припадає на період 1957-1963 рр..

Через два роки після початку експерименту, коли вже в 3074 середніх школах здійснювали професійну підготовку старшокласників по 60 спеціальностям, часопис організовує обговорення статті С.Х.Чавдарова та М.М.Грищенка „Невідкладні завдання педагогічної науки”, в якій поряд з іншими, розглядається й питання про можливість та необхідність організації класів з виробничим навчанням у школі („Радянська школа”, 1956р., №9). Зважаючи на актуальність та суперечливість проблеми, полеміка тривала майже два роки і включила близько двадцяти статей. Більшість авторів писали про труднощі в організації виробничого навчання та недоліки, які вже проявилися. Наприклад, С.К. Андрієвський (співробітник НДІП) серед основних „гріхів” виробничого навчання називає шкідливу ранню професіоналізацію, погіршення загальноосвітньої підготовки та умов для виховної роботи, відхід від політехнізації [2, 56-60]. Характерною рисою переважної більшості вміщених у часописі публікацій було критичне ставлення до запровадження виробничого навчання у масовій школі і одночасне схвалення такого корисного на даному етапі нововведення. Лише Є.І. Легков не погодився з загальною думкою, наголошуючи, що „підготовка до трудової діяльності і підготовка до діяльності слюсаря, токаря тощо за час перебування в школі не є одним і тим самим” [9, 68], за що був підданий критиці з боку колег.

Враховуючи позитивні результати, загальне схвалення педагогів та виконуючи розпорядження уряду, з 1958/1959 н. р. в 758 школах республіки було запроваджено виробниче навчання на базі ремонтно-тракторних станцій і в 3204 школах на базі колгоспів і радгоспів, всього було охоплено більше 73 тисяч учнів у першому випадку і 273 тисячі – у другому.

Профілі виробничого навчання, як свідчать публікації, кожна сільська школа визначала самостійно, зваживши на потребу в кадрах місцевого колгоспу чи радгоспу, наявність відповідної матеріально-технічної бази, кваліфікованих кадрів керівників виробничого навчання з цієї спеціальності. Звичайно, за таких умов велика кількість помилок в організації виробничого навчання була закономірною, і пресі дозволили про найбільш типові з них написати: у Київській області випускали плодоовочівників, але не мали місць для їх працевлаштування, в Кіровоградській – почали готувати вихователю дитячого садка та рахівників, не підготувавши інтернат для учнів з інших сіл [10, 31], деякі школи Черкаської і Запорізької областей взяли, наприклад, за підготовку зоотехніків,

“Наука і освіта”, № 1-2, 2006

Хмельницької – агротехніків, в окремих школах в одну класі вивчалось три і більше спеціальностей, при чому часто дуже вузьких (пасічник, буряковод та ін.) [3, 6].

З часом список спеціальностей упорядкували, і вже в 1960 р. з 225 тисяч учнів сільських шкіл 150 тисяч опанували спеціальності рільника, плодоовочівника, тваринника; 48 тисяч – механізатора сільського господарства. Вивчали також садівництво, плодоовочівництво, сільськогосподарське будівництво, лісництво та інші, всього 12 сільськогосподарських спеціальностей [8, 4]. Пізніше керівники шкіл зіткнулися з проблемою працевлаштування випускників, і після обговорення ситуації на сторінках часопису було вирішено в усіх сільських школах готувати механізаторів широкого профілю, незалежно від того, якими спеціальностями оволодівали учні до цього.

„Радянська школа” публікує орієнтовні плани з виробничого навчання по сільськогосподарським профілям (1959 р.) та кваліфікаційні характеристики (1960 р.), програми виробничого навчання (1960 р.), розроблені Кіровоградським обласним інститутом підвищення кваліфікації вчителів на основі досвіду передових шкіл області. Старшокласники, які навчалися на механізатора широкого профілю в IX класі вчили трактор і технологію виконання тракторних робіт, сільськогосподарські машини, основи землеробства; у X класі – комбайн, слюсарно-ремонтну справу та основи рослинництва; в XI – автомобіль, слюсарно-ремонтну справу та основи тваринництва [1, 52-58].

Базою для класів з виробничим навчанням стали промислові підприємства, МТС, радгоспи, шкільні навчальні майстерні та дослідні ділянки. Розпорядженням від 16 травня 1955 р. Рада Міністрів СРСР дозволила промисловим і сільськогосподарським підприємствам безплатно передавати школам обладнання, яке не використовувалося у виробництві, але придатне для навчальних цілей. Незважаючи на певну увагу з боку радянських та партійних органів до організації виробничого навчання, публікації свідчать, що наявна матеріально-технічна база для трудового виховання у досліджуваній період не відповідала тим вимогам, які ставилися перед школою.

Актуальною весь досліджуваній період на сторінках часопису залишалась проблема забезпечення школи кваліфікованими кадрами для проведення виробничого навчання. Журнал включився в пропагандистську кампанію під гаслом: „Кожен сільський вчитель, незалежно від своєї спеціалізації повинен добре розбиратися в колгоспному виробництві” і неодноразово розповідав про досвід кращих учителів, які вивчали комбайн, токарну справу, трактор, агрозоомінімум, складали екзамени на звання тракториста-машиніста III класу; у період канікул працювали в бригадах і на фермах колгоспів.

На допомогу керівникам учнівських виробничих бригад, які у більшості випадків не мали потрібної освіти (з числа виробничників) або навиків практичної роботи (з числа вчителів) у часописі завжди знаходилося місце для рекомендацій з конкретними прикладами, схемами по складанню річного навчально-виховного і виробничого плану.

При організації цієї ступеня з виробничим навчанням по підготовці механізаторів сільського господарства, спочатку мова йшла про створення в кожній області 3 – 5 таких шкіл та 1 школи – інтернату. При таких школах планували відкривати інтернати для дітей з сусідніх сіл. У кожному районі збиралися організувати не менше однієї школи з виробничим навчанням, при чому не обов'язково сільськогосподарського профілю. Але незабаром у сільських середніх школах організовували виробниче навчання, керуючись не наявною матеріально-

технічною базою та забезпеченістю кваліфікованими викладачами, а вимогами владних органів: „Міністерство освіти УРСР своїм наказом зобов'язало обласні відділи народної освіти забезпечити до 1.07.1963р. підготовку з числа учнів середніх загальноосвітніх шкіл з виробничим навчанням та середніх шкіл сільської молоді 7740 трактористів і 5140 шоферів... Учні 11 і 10 класів, для яких буде організовано практичні заняття по водінню трактора і автомобіля, повинні в кінці навчального року скласти відповідні заліки і дістати права на водіння трактора або автомобіля” [7, 102].

З уведенням виробничого навчання загальноосвітня школа повинна була здійснювати одразу дві функції – давати учням глибокі загальноосвітні знання і здійснювати їх трудову, політехнічну і професійну підготовку – в такому поєднанні вбачали найголовнішу умову всебічного розвитку школяра.

В результаті учні старших класів, звертає увагу часопис, були перевантажені навчальною програмою: у IX класі вони витрачали за підрахунками 4 години 57 хвилин на підготовку домашнього завдання, у X класі лише до теоретичного заняття з автомобільної справи самостійно готували 8 – 10 параграфів, навчальне навантаження виросло до 12 годин на добу [9, 66].

Крім того, сільські школярі мали значно більше навантаження, ніж їхні однолітки з міста. За обсягом, змістом і характером спеціальності, які вивчалися в сільських і міських школах, були не рівнозначні: неможливо порівняти оволодіння механізацією сільськогосподарського виробництва, що передбачає знання з 11 дисциплін, зі спеціальністю перемотниці, стенографісти чи вивчення автомобільної справи. До цього слід додати, що восени і навесні учні сільських шкіл залучалися до виконання сезонних сільськогосподарських робіт як в колгоспах, так і на власних підсобних господарствах. Крім того, в деяких сільських школах організовували вивчення ще 2-3 суміжних спеціальностей, щоб після закінчення сезонних робіт випускники могли включитись в інший вид продуктивної праці. Щоб розвантажити учнів, учителі пропонували вдосконалити методику викладання, вилучити з підручників і програм другорядні матеріали (які не мають виховного, освітнього та практичного значення), ліквідувати дублювання; увести диференційований підхід до вивчення шкільних предметів.

Через сім років після введення виробничого навчання в середніх школах все ще залишалося дуже багато невирішених питань, на які педагогічна громадськість намагалась звернути увагу на сторінках преси. Завідуючий Харківським облвню М.Ф. Бойко нарікає на те, що підготовка спеціалістів широкого профілю ведеться практично без програм; скільки шкіл, стільки і форм виробничого навчання; у сільських школах обов'язково вимагають створити кабінети сільськогосподарського виробництва, але не зрозуміло чим їх комплектувати; не вистачає спеціалістів – викладачів виробничих дисциплін; змінився підхід до оцінювання, а норми оцінок старі; не вивчене питання про вплив виробничого навчання на рівень знань учнів з основ наук [4, 39-43].

Науковці на початку 60-х років нарешті обґрунтували кваліфікаційні вимоги до нових спеціальностей, створили нові навчальні плани, програми, підручники, передали школам методики виробничого навчання, форми документації по плануванню і обліку дослідницької роботи, рекомендації щодо навчально-виробничої практики. Але тепер виникла необхідність по-новому визначити напрям і зміст підготовки кадрів сільськогосподарських спеціальностей в напрямку збільшення кількості спеціальностей широкого профілю та надання учням можливості вільного

вибору; удосконалити форми організації і методики виробничого навчання.

Лише в серпні 1961 році було розроблено систему розрахунків за роботу в майстерні, на полях спеціалістів виробничого навчання, в жовтні 1962р. з'явилися критерії і норми оцінок, які виставлялися учням з виробничого навчання, до цього вчителі на сторінках газет та журналів намагалися самотужки вирішувати ці питання.

Найяскравішим прикладом тупцювання на місці довгий час було вирішення питання чіткого розподілу годин для теоретичних занять, виробничої практики і продуктивної праці; урахування сезонності сільськогосподарських робіт, місцевих умов; переобтяженості учнів трудовими завданнями.

Після усунення в 1964 році від влади М. Хрущова і засудження „волонтаризму”, були відкинута як „волонтаристські” також основні положення реформи 1958 року. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР своєю Постановою від 13 серпня 1964 р. „Про зміни строків навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням” скоротили термін навчання в середній школі на один рік і запропонували органам освіти повернутися до десятиріччя. Виробниче навчання зберігалося лише в тих школах, де для цього існувала необхідна навчально-матеріальна база, кваліфікаційний склад вчителів і відповідні контингенти учнів, які виявили бажання навчатися даній спеціальності. Міністр освіти України А.Г. Бондар на сторінках журналу „Радянська школа” тоді писав: „Практикою останніх років доведено, що середній загальноосвітній школі не властиві функції професійної підготовки учнів. А тому нині система трудового навчання в школах здійснюватиметься в напрямі більш широкої політехнізації вивчення основ наук, удосконалення і розширення лабораторних і практичних робіт, ознайомлення з основами виробництва, організації екскурсій, участі учнів у посильній суспільно корисній праці. Зокрема в сільських школах педагогічні колективи покликані прищеплювати любов до землі, до рідного села” [6: 3].

Таким чином, з проведеного аналізу публікацій можна зробити висновок, що успіх професійного навчання на селі залежав від активної підтримки його державою та наявності навчально-матеріальної бази і кваліфікованих кадрів, тому якісний рівень трудової готовності учнів був різним у масштабах як країни, так і сільських районів. Ми вважаємо, що на початковому етапі запровадження процес потерпав через відсутність навчально-методичного та матеріального забезпечення, але успішне вирішення цих питань було перерване зміною державної політики.

Спрямованість статей з питань організації виробничого навчання на селі свідчить, що в зазначений термін часопис виконував більшою мірою замовлення влади та реалізував методичну функцію – переважно опису досвіду професійної підготовки. Ця особливість відбивала загальний стан школознавства, яке не виконувало випереджальної ролі в забезпеченні розвитку школи. Коло питань з досліджуваної проблеми, які постійно розглядалися в часописі, дуже обмежене. Поза увагою науковців та практичних працівників залишилися інші, окрім діяльності учнівської виробничої бригади та підготовки спеціалістів сільського господарства, питання організації навчально-виховного процесу, можливості і межі диференціації загальної освіти у зв'язку з тим чи іншим профілем виробничого навчання, обсяг знань, умінь і навичок, які треба дати учням, створення санітарно-гігієнічних умов праці учнів, забезпечення права учнів на вибір виробничого навчання за своїм нахилом чи бажанням, удосконалення методів навчання тощо.

Враховуючи залучення сучасних сільських школярів до сезонних сільськогосподарських робіт і необхідність підготовки дбайливого кваліфікованого господаря, розробка проблеми виробничого навчання є надзвичайно актуальною. І задача часопису не тільки відобразити проблеми інноваційної школи, а

показувати сучасний стан сільської школи та пропагувати шляхи прискорення її розвитку. Журнал має потенційні можливості, аналізуючи та узагальнюючи багаторічні традиції, сприяти розвитку сільської загальноосвітньої школи і аграрного сектору в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонов Б.Й. Готуємо механізаторів широкого профілю // Радянська школа. – 1961. – № 6. – С.52–58.
2. Андрієвський С.К. Виробниче навчання – дійовий шлях політехнізації // Радянська школа. – 1957. – № 3. – С. 56-60.
3. Білодід І.К. Завдання сільських шкіл у світлі рішень січневих Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України // Радянська школа. – 1961. – № 6. – С. 1-6.
4. Бойко М.Ф. Ближче до практичних завдань школи // Радянська школа. – 1961. – № 6. – С.39 - 43.
5. Бойко М.Ф. Посилювати організаторську роботу відділів народної освіти // Радянська школа. – 1956. – № 5. – С. 11-20.

6. Бондар А. Г. У кваліфікованому керівництві школою – запорука успіху // Радянська школа. – 1965. – № 9. – С. 1-10.
7. В Міністерстві освіти УРСР // Радянська школа. – 1963. – № 1. – С. 102.
8. За дальше удосконалення виробничого навчання // Радянська школа. – 1960. – № 3. – С. 3-9.
9. Легков Є.І. Загальноосвітня школа і виробниче навчання // Радянська школа. – 1957. – № 3. – С. 66-72.
10. Оксанич Ф.Ф., Покропивний С.Ф. Широкий профіль, підказаний життям // Радянська школа. – 1961. – № 5. – С. 31-33.

Подано до редакції 11.01.06

РЕЗЮМЕ

В статті аналізується рівень освіщення вопросов організації производственного обучения в сельских школах Украины за период с 1954 по 1964

год на страницах ведущего педагогического журнала республики „Радянська школа”.

SUMMARY

The author analyzes recourses of Ukrainian leading pedagogical magazine “Radyanska Shkola” considering

level of covering the issues on organizing professional teaching in Ukrainian village schools from 1954 to 1964.